

Wanhoiden tovereiden Suomi 100 -seminaari

25.8.2017 Tampere

Osmo Apunen

Edistyksellinen patriotismi ja sosialidemokraattisen aatteen palo

Helsingin Sanomissa oli heinäkuun alkupuolella kahden Heinäluoman haastattelu ja siinä komea otsikko: ”Aatteen palo siirtyi isältä tyttarelle”. Vanha toverimme Eero Heinäluoma totesi siinä, että jokaiselle jossakin elämän vaiheessa nousee esiin kysymys, ”oliko tämä tässä”. Demarit näyttävät nyt joutuneen tilanteeseen, jossa vanhat konstit eivät enää päde eivätkä entiset aatteet yllä riittävän kauas:

”Ennen työväenliikkeen vaatimukset olivat eteenpäin suuntautuvia, nyt puolustetaan saavutettuja etuja. Sitä mitä edistys on, määritellään uusiksi. Tämä on vaativampi ja monimutkaisempi aika.

Maailmaa ei enää voi selittää pysyvällä teoriolla.” (HS 10.7.2017)

Kysymys sosialidemokratian aatteellisesta ja poliittisesta paikalleen juuttumisesta toi mieleeni Väinö Tannerin ja J. K. Paasikiven kirjeenvaihdon heinäkuussa 1939. ”Minä en usko sotaan, niin järjettömäksi ei maailma voi tulla,” Tanner kirjoitti Paasikivelle Tukholmaan. Paasikivi vastasi, että he olivat Tannerin kanssa kasvaneet ”kapitalismin ja sosialismin liberaaleissa ideoissa, joiden vallitessa luultiin *järjen* ratkaisevan.” Tämän vuoksi heidän oli vaikea käsittää silloista maailman menoa. ”Missä olet nähnyt järjen vallitsevan viimeisten neljän vuosikymmenen aikana,” Paasikivi kysyi.

Fasismien nousu, Espanjan sisällissota, Itävallan *Anschluss* ja Tšekkoslovakian silpominen olivat silloin aiheuttaneet Euroopassa tilanteen, mitä näiden toisenlaisen aikakauden kasvattien oli vaikea ymmärtää. Eikä meno Euroopan ulkopuolella näyttänyt yhtään paremmalta.

Historia ei toista itseään, niin sanotaan, ja sitä varten me historioitsijat järjestelämme siistejä aikakausia ja elämänkaaria, jotka alkavat jostakin, kestävät aikansa ja sitten tekevät tilaa jollekin erilaiselle. Oletetaan myös, että eri aikakausina varttuneet ihmiset ajattelevat asioista eri tavoin. Yllättäen tämä tasavälein etenevä aika kuitenkin unohtuu, kun joku Paasikiven kaltainen historikus alkaa Stalinin varjosta puhua sadan vuoden takaisista kahden Aleksanterin konstellatioista ja elämästä Venäjän kainalossa joskus nuoruusvuosina. Historia onkin samanaikaisesti läsnä siinä, mitä juuri ajattelemme.

Näin kävi, kun innostuin kahden Heinäluoman mietteistä patikkaretkelle menneisyyteen. Paasikiven ja Tannerin kirjeenvaihdosta kesällä 1939 avautui samanlainen omasta ajasta vieraantumisen tunne, mikä juuri nyt on aistittavissa turvallisuuspoliittisesta keskustelustamme. Kylmän sodan sinänsä vakaisiin oloihin tottuneiden sukupolvien kasvateista näyttää yhtä lailla, ettei maailmaa todellakaan järjellä hallita. Parikymmentä vuotta sitten lupaavalta näyttänyt maailmanpolitiikka käännähti arvaamattomalle kannalle syyskuun 2001 terrorihyökkäyksen ja sitä seuranneiden terrorismin vastaisten interventiosotien jälkeen. Nyt sitä koettelevat pakolaistulvat, maailman uusien voimakeskusten esiin nousu, läntisen liittokunnan sisäiset kriisit, Venäjän voimistuminen,

jännityksen kasautuminen Suomen ulkopoliittisessa lähiympäristössä sekä terrorismin ja muukalaisvihan jalkautuminen Suomen kaduille.

Erityisen pulmalliselta sosialidemokratian kannalta näyttää se, miten suhtaudumme alati voimistuvaan nationalistiseen uhoon meillä ja muualla. Se tuskin ratkeaa puolta valitsemalla, asettamalla kansainvälinen solidaarisuus kansallisen edelle. On ehkä helpompi kuvitella, miten kansallinen ja kansainvälinen olisivat nyt yhteen sovitettavissa, jos palautamme mieliin, miten tähän aikanaan tultiin.

Paasikiven ja Tannerin kirjeenvaihdosta kesällä 1939 havaitsee, että he olivat päätyneet joistakin erityisistä syistä yhteiseen näkemykseen tai vakaumukseen siitä, millä perustein Suomen itsenäisyyden edellytyksiä ja kansainvälistä asemaa on arvioitava. Tämä kahden poliittisesti eri tavoin asennoituneen poliitikon näkemyksellinen sukulaisuus herätti kysymyksen, mitä Raoul Palmgren oikeastaan tarkoitti kirjoittaessaan 1948 *Pitkässä linjassa*, että työväenliike kasvoi suomalaisuusliikkeen sisällä.

Tannerin kansanvaltainen utopia

Itsenäisyyttä juhliessa puhutaan mieluusti erottumisen ja jopa eroamisen oikeudesta, oli kysymys sitten valtiosta tai poliittisesta liikkeestä. Mutta yhtä lailla on mietittävä, mihin sitä oikeutta on käytetty. Työväenliikkeestä käsin katsoen valtiollinen itsenäistyminen ulottui joulukuun 1917 itsenäisyysjulistuksesta kesään 1919, jolloin valtiollisen suvereeniuden edellyttämä sisäinen ja ulkoinen itsenäisyys vakautettiin. K.J. Ståhlbergin valintaa tasavallan ensimmäiseksi presidentiksi 25.7.1919 voitaisiin näin ollen juhlia jo vanhan työväenliikkeen tavoitteleman kansanvaltaisen Suomen kansallispäivänä, sillä silloin erilaisuutta suvaitseva yhteen kuulumisen asetettiin sisäisen ja ulkoisen erottumisen edelle.

Tämän tannerilaisen utopian toteutumista valkoiset salaliittolaiset ja Lapuan liikkeen intoilijat yrittivät pysäyttää seuraavat kymmenen vuotta. Puoluejohtajana ja sosialidemokraattisen vähemmistöhallituksen pääministerinä Tanner taisteli silloin vapaan kansalaisyhteiskunnan perusoikeuksista, punavankien armahtamisesta ja parlamentaarisen uudistuspolitiikan puolesta. Tämä uutta Suomea luova vaihe Tannerin elämässä on kuitenkin jäänyt myöhempien vastarinnan vuosien varjoon. Historiankirjoituksessa Tanner on juuttunut – osin omien ihailijoidensa ansiosta – eräänlaiseksi surullisen hahmon ritariksi sotien jälkiselvittelyihin sekä yöpakkasten ja noottikriisiin tapahtumiin. Tämä hyvin erityisissä oloissa syntynyt isänmaallinen marttyyritarina ei välttämättä enää tarjoa sellaista näkökulmaa, mistä käsin voisi tähän aikaan sopivalla tavalla tulkita työväenliikkeen suhtautumista Suomen itsenäisyyteen sen kriittisimpinä vuosina.

Mutta mitä tilalle?

Tannerin aikalainen Emil Skog luonnehti itseään sosialistiksi ja patriootiksi. Se varmaankin sopii myös Tanneriin, jos kohta tuo sosialismin ja patriotismin suhde voi olla erilainen. Isänmaallisuuden sijasta on ehkä parempi tässä yhteydessä todella puhua patriotismista. Oivan vihjeen sen historiallisesta merkityksestä tarjoaa työväenliikkeestä ensimmäisenä nousseen valtionpäämiehen valtiolliset hautajaisjärjestelyt. Kuten muistamme, Mauno Koiviston surusaattue eteni Suurkirkosta Kansalliskirjaston ja yliopiston kautta valtioneuvoston eteen ja siitä Suomen Pankin, Säätytalon ja Kansallisarkiston kautta

Presidentin linnan edustalle ja lopuksi Mannerheimin paraatireittiä Hietaniemen monumentaalihaudoille.

Ne olivat komeat jäähyväiset suurelle patriootille, minkä hän kyllä ansaitsi, sillä reittiin sisältyivät kaikki 1800-luvun jälkipuolen suomalaisuusliikkeen pyhät paikat Aleksanteri II patsas mukaan lukien. Koivisto saattoi näin päätökseen sen kansallisen eheyttämisen, minkä Tanner aloitti 1918. Mutta samalla tästä itsenäisyyden arkkitehtuurista välittyy kokonainen aatemaailma, 1800 -luvun jälkipuolen eurooppalaisen fennomanian utopia, Snellmania seuranneen sukupolven kaunis usko valistuneen kansallistunteen voimaan ja kykyymme toteuttaa omalta osaltamme edistyksen ja järjestyksen ihanteet. Siihenhän Paasikivi kesällä 1939 viittasi.

Suomettarelaisten kauniimpi järjestys

Näin itsenäisyyden juhluvuonna on hyvä muistaa, ettei Paasikiven tarkoittama kauniimpi järjestys alkanut joulukuun kuudennesta 1917 vaan oli peräisin hänen ja Tannerin nuoruusvuosilta. Silloin uskottiin, että Suomen autonomiaa ja suomalaisten kansallisia oikeuksia voitaisiin suojata oikeudellisen ja historiallisen todistelun avulla, siis järkeen, avoimeen keskusteluun ja kansalaismielipiteeseen vedoten. Historian tutkimuksesta ja venäjän kielestä innostunut Paasikivi päätyi juristiksi, vanhasuomalaiseksi poliitikoksi, pankkiiriksi. Osuuskauppamies Tanner puolestaan kuului nousevan työväenliikkeen ensimmäiseen kirjasisivistystä saaneeseen sukupolveen, siis puolueälymystöön. Kummallakin oli suomennettu sukunimi uuden minuuden tunnuksena.

Jos kansakunta on kuviteltu yhteisö – kuten Benedict Anderson väitti 1983 paljon lainatussa teoksessaan – niin se oli tämä Paasikiven ja Tannerin poliittinen sukupolvi, joka kuvitteli sen Suomen, minkä syntyä nyt juhliitaan. He kenties tunnistaisivat myöhemmän kokemuksensa perusteella tästä nykyisestä Suomesta joitakin tuttuja piirteitä, mutta luultavasti he kysyisivät, että näinkö siinä kävi.

Muistelmissaan Tanner sivuutti vähin äänin nuoruusvuosiensa suomettarelaiset vaikutteet. Ehkä hän ei enää halunnut tunnustautua vanhasuomalaisuudestaan paasaavan Paasikiven hengenheimolaiseksi. Mutta on myös mahdollista, että hän sotien jälkeen ajatteli asioista eri tavoin kuin aikaisemmin. Yhtä lailla Paasikivi käsitteli omissa muistelmissaan vain muutamalla rivillä ne elämänvaiheet, jolloin hän omaksui suomettarelaisen aatemaailman. Sen sijasta hän aloitti poliittisen elämänkaarensa sortovuosista, jolloin niitä edeltänyt kauniimpi järjestys tuhoutui ja esiin astui ulkopoliittista ajatteluamme vuosikymmeniä hallinnut vanhasuomalainen yhteistoimintapolitiikka.

Historiankirjoitus on noudattanut aika lailla kuuliaisesti tätä Paasikiven viimeisinä vuosinaan viitoittamaa ”realistista” tulkintalinjaa. Itse hän kuitenkin muisteli, että suomettarelaiset olivat aikamoisia idealisteja aikanaan.

Tällaisia kauniimman järjestyksen jälkiä löytyy sekä Paasikiven että Tannerin teksteistä. Paasikivi esimerkiksi viittasi kirjeessään kesällä 1939 kapitalismin ja marxismin ”liberaaleihin aatteisiin”, joiden hengessä hän ja Tanner olivat kasvaneet. He olivat toisin sanoen oppineet luottamaan valistuneen ihmisen kykyyn harkita ja järkevästi perustella asioita ja näkemyksiään. Tällaisen eurooppalaisen järki-ihmisen imperialismi ja nationalismi tunkivat

1900 -luvun alussa puolustuskannalle. Uudelle aikakaudelle suuntaa antoivat saksalaisen romantiikan ihannoimat tunteiden myrsky, aatteiden palo ja kamppailun kiihko sekä brittiläisen realismin ruokkima anarkian pelko: alistu tai tuhoudu!

Paasikivi pohdiskeli näiden irrationaalisten voimien ja nationalistisen innon ikäviä seurauksia Tukholman lähettiläskaudella. Vanhaa suomettarelaista järkytti, miten politiikkaa oli alkanut hallita suden moraali. Eikä Tannerkaan tahtonut uskoa, että maailma olisi todella käynyt niin järjettömäksi, miltä se näytti.

Ryhtyessään keväällä 1940 lähettilääksi Moskovaan Paasikivi muisteli, miten vanhasuomalaisen johtomies Yrjö-Koskinen moitti itseään ja muita suomalaisia, että he olivat rakentaneet toiveensa kahden Aleksanterin konstellaatioiden varaan, siis alistuneet vallitsevaan järjestykseen luottaen hallitsijan hyvänsuopaisuuteen ja avarakatseisuuteen. Tämän edistysuskoinen lojaalisuus järkkäsi vuosien 1901-1903 kriisissä, kun Bobrikov ryhtyi yhdenmukaistamaan autonomiseksi kuviteltua kansallisvaltiota venäläiseksi rajamaaksi. Syksyllä 1939 Tanner ja Paasikivi vuorostaan arvailivat, voisiko Stalinin hyvänsuopaisuuteen luottaa, kun Suomen kohtalosta neuvoteltiin.

Nyt olojen jälleen kärjistyessä, samanlainen epäilevä katse kohdistuu Vladimir Putinin perimmäisiin aikomuksiin. Miten suhde Venäjään pitäisi näissä oloissa järjestää?

Pietarin tietä kohti länttä

Sortovuosina kysymys ei ollut vain hallitsijauskollisuudesta ja alamaiskulttuurista, vaan koko poliittiselle järjestykselle ominaisesta pystylinjaisesta, vertikaalisesta suhteesta itsevaltiaasti hallittuun Venäjään. Autonomian ajan alussa asiat järjestettiin niin, että Suomen valtiolliset edustajat saivat esitellä suuriruhtinaskuntansa asiat suoraan hallitsijalle. Jokainen hallitsija vuorollaan takasi tämän oikeuden vastapalveluna rajamaan kansalaisten lojaalisuudesta.

Neuvosto-Venäjän sisäisen ja ulkoisen heikkouden vuoksi tuolle vertikaaliselle siteelle ei ollut käyttöä itsenäisyyden ensimmäisinä vuosikymmeninä, mutta Paasikivi tunnisti sen heti palattuaan talvisodan jälkeen lähettilääksi Moskovaan. Kun muuta neuvoa ei ollut, hän päätti optimistisesti olettaa, että myös Stalin suhtautuisi suojeasti Suomeen. Olihan vaikeasti lähestyttävä diktaattori henkilökohtaisesti läsnä syksyn 1939 neuvotteluissa ja etsi vakavasti poliittista ratkaisua.

Syksyllä 1944 tämä suomettarelainen oikotie Kremlin ylimpiin vallanpitäjiin kulki valvontakomission kautta. Sieltä KGB:n ja kommunistisen puolueapparaatin ylläpitämä ”puoluelinja” ujuttautui kylmän sodan aikaisiin idänsuhteisiin, mistä hyvästä koko aikakauteen iskettiin suomettumisen leima.

Suomettumiskeskustelun varjoon jää se tosiasia, että sovittelevan yhteistoimintapolitiikan avulla suomalaiset saattoivat vähän kerrallaan lisätä poliittista liikkumatilaansa ja jatkaa sitä pitkää historiallista liikettä kohti länttä, minkä Suomen sota 1808-1809 katkaisi.

Ei Tanner tällaista vertikaalista takaporttia sinänsä vierastanut. Olihan hän jo Tarton rauhanneuvotteluissa käynyt puheenjohtaja Paasikiven tietien ”yksityisiä”, puoluesuhteisiinsa

perustuvia taustaneuvotteluja neuvostovaltuuskunnan jäsenen kanssa. Samanlaista Kremlin väylää pitkin hän keväällä 1938 neuvoteli Stalinin emissaarin Boris Jartsevin kanssa turvallisuustakuista sekä tunnusteli talvisodan aikana Hella Wuolijoen välityksellä aselevon edellytyksiä Tukholmassa. Kekkoselle Kremlin takaovi aukeni heti aselevon jälkeen lokakuussa 1944. YYA-neuvotteluissa 1948 hän vuorostaan hoiti ”yksityiset” taustaneuvottelut, silloinkin Paasikiven tieteen. Tannerin 1920 käyttämä vertikaalinen linja Kremltiin oli avoinna vielä Koiviston presidenttikaudella aina neuvostovaltion hajoamiseen asti, mutta Kekkonen aikaan verrattuna sen vaikutus puoluelaitokseen ja poliittiseen päätöksentekoon supistui merkittävästi.

Nationalismin pakkopaita

Tätä Pietarin tietä kuljettiin 1800 -luvun alusta lähtien, joten siitä tuli yhä vaikuttava maan tapa. Kansakunnan huolet ja pyrkimykset opittiin sovittamaan ketterästi suurvaltanaapurien liikuttavien poliittisten ja yhteiskunnallisten voimien kenttään. Ei oltu ruotsalaisia eikä venäläisiä, mutta suomalaisia osattiin olla jo kustavilaisen Ruotsin ajoista lähtien kahdella eri tavalla.

Valtakunta, *patria*, tarkoitti emämaata ja lojaalisuutta sen hallitsijalle, oli hän sitten Ruotsin kuningas, Venäjän keisari tai ylipäänsä joku emämaan ylimmän vallan käyttäjä. Tannerille Venäjä oli *patria* vielä heinäkuussa 1917, kun sosialistienemmistöinen eduskunta julistautui ylimmän vallan käyttäjäksi. Valtalaki jätti silloin suverenisuuden kannalta tärkeimmät asiat, ulkosuhteet ja valtakunnan puolustuksen Venäjän väliaikaiselle hallitukselle.

Kansakunta puolestaan oli 1800 -luvun jälkipuolella suomalaisuusliikkeen älymystön kuvitteleva kielellisesti ja historiallisesti yhtenäinen ja muista erottuva synnyinmaa. Tanner oli sille lojaali, mutta miksikään tulisieluisiksi itsenäisyysaktivistiksi häntä ei voida luonnehtia. Tärkeintä oli varmistaa neuvotteluteitse suomalaisille mahdollisimman laaja kansallinen itsemääräämisoikeus. Kun työväenvallan toteuttaminen ei syksyllä 1917 onnistunut eduskuntaenemmistön avulla eikä voimakkein seuraavana talvena, kapinasta syrjässä pysytelleen Tannerin tehtäväksi jäi etsiä kansalliselle työväenliikkeelle itsenäinen sija parlamentaarisen yhteistyön avulla.

Mistään kansakuntaa yhdistävästä ja edistysmielisestä suomalaisuusliikkeestä ei silloin ollut tietoaakaan eikä maata järki vallinnut. Syvästi ristiriitainen ja katkeroitunut kansakunta oli saksalaismiehityksen, itsevaltaisen valtionhoitajajärjestyksen, sotilasmielivallan ja hajanaisen puoluelaitoksen kourissa. Kansalliskiihkoiset ja rasistiset aatteet levisivät kulovalkeana voittajien riveissä, tappion katkeroittamat ja Venäjälle paenneet puoluetoverit bolševisoituivat.

Näissä oloissa työväenliikkeen itsenäistymisen suomalaiskansallisen liikkeen sisällä näytti jo sinänsä tukalalta. Vielä etäisemmältä näytti mahdollisuus, että tuo edistyksellinen liike jatkuisi sen jälkeen kohti jotakin yleisempää paneurooppalaista järjestystä.

Edistysuskoksen fennomanian kasvatteina Paasikivi ja Tanner tunsivat hyvin Palmgrenin tarkoittaman eurooppalaisen aatemaailman. Suomalaiskansallisella liikkeellä oli oltava jokin ylevämpi järki ja tarkoitus kuin muista erottuminen. Paasikivi haki aikakautta johtavalle aatteelle teoreettisia perusteita historianfilosofiasta, Tanner evästi itseään marxismin klassikoilla. Kumpikin ryhtyi tahollaan määrittelemään edistystä nuoruusvuosiensa

eurooppalaisen fennomanian utopiasta käsin ja etsivät siihen käytännön opastusta Saksasta ja Englannista.

Suomettarelaiselle liikkeelle ominainen kaksijakoinen lojaalisuus salli Tannerin kaltaisen nuoren sosialistin kuvitella, että yhteiskunnallinen uudistuspolitiikka voisi aikanaan johtaa työväenliikkeen kansallisesta yhteisöstä eteenpäin toisenlaiseen, vanhasta säätyjärjestyksestä ja itsevaltiudesta vapaaseen eurooppalaiseen *patria*an. Tätä edistyksellistä liikettä voitaisiin toteuttaa työväenliikkeen kansainvälisen yhteistyön sekä ammatillisen ja osuustoiminnallisen yhteistoiminnan avulla. Uusi Eurooppa ikään kuin haaroisi esiin samasta suomalaisena olemisen siemenestä. Sama alati etenevän ja laajenevan edistyksen aate sopi myös eurooppalaisen fennomanian innostamalle nuorelle Paasikivelle, ilman sosialismia tosin.

Tämä yhteinen edistysusko näytti siis ajautuneen umpikujaan kesällä 1939. Maailma oli joutunut irrationaalisten voimien, suurvaltojen itsekkyyden ja kansalliskiihkoisten intohimojen vietäväksi. Paasikivi palasi tähän aatteelliseen kriisiin Moskovan neuvottelujen aikana 24.10.1939. Huonosti nukkunut ja ärtynyt valtioneuvos vyöryi aamuvarhaisella Tannerin huoneeseen purkamaan mieltään:

”Olemme 20 vuotta eläneet harhakäsityksen vallassa. Olemme luulleet voivamme vapaasti määrätä kohtalostamme. Olemme ulkopoliittiseksi linjaksemme valinneet puolueettomuuden ja skandinaavisen orientoitumisen. Nyt tulee kuitenkin totuus esiin. Maantieteellinen asemamme sitoo meidät Venäjään. Olisikohan siitä haittaa?”

Vaikka totuus tuli esiin syksyllä 1939, suuri aatteellinen käänne oli siis tapahtunut jo 20 vuotta aikaisemmin. Silloin sortokaudet katkaisivat Paasikiven ja Tannerin nuoruusvuosia ohjailleen eurooppalaisen edistysuskon ja luottamuksen satavuotisen Venäjän rauhan siunauksellisuuteen. Tämän koko sukupolvea muokanneen järkytyksen seurauksena vapaamielinen Eurooppa katosi kuin taikaiskusta näköpiiristä. Siitä eteen päin kärjistyvä suhde imperialistiseen Venäjään määritteli kaiken muun.

Tannerin historiallinen kompromissi

Paasikivi epäili, että Suomi olisi kansakuntana liian pieni ja eristynyt voidakseen omin voimin pitää yllä täyttä sisäistä ja ulkoista itsenäisyyttä. Tannerista sen sijaan tuli 30-luvulla kansallisen yhtenäisvaltion sekä puolueettomuuden ja pohjoismaisen orientaation takuumies.

Joskus 60-luvun alkupuolella havaitsin tämän tannerilaisen patriotismin auran omankin pääni yllä, sillä yliopiston alakuppilan edistyksellisissä piireissä kaltaistani enemmistödemia nimiteltiin noskeksi. Minua huomattavasti tunnetumpi noske, Väinö Tanner, istui silloin vielä Paasivuorenkadulla puolueen puheenjohtajana.

Ani harva taitaa enää tietää, mitä noskelaisuus tarkoitti ja kuka sen esikuva Gustav Noske ylipäänsä oli. Minunkin mieleeni asia pujahti vasta, kun kahden Heinäluoman haastattelun jostakin sivulauseesta ilmeni, että tyttärelle oli aikanaan annettu eurooppalaisen työväenliikkeen historiasta muistuttava etunimi Rosa. Rosa Luxemburg, vapaajoukkojen murhaama spartakisti Weimarin tasavallan syntyaajoilta. Vapaajoukot olivat Weimarin Saksan sosialistisen väliaikaishallituksen puolustusministerin, siis Gustav Nosken komennossa. Tässä spartakistiperinteessä Rosa edusti sitä aatteen paloa tai vakaumusta, minkä turvin

työväenliikkeen oli määrä irtautua kansallisesta kehdestään ja toteuttaa historiallinen tehtävänsä, vaikka ase kädessä.

Väinö Tanner ei tosin punakapinaa kukistanut, mutta siitä huolimatta hän oli kommunisteille ja vasemmistososialisteille itsenäisyyden alkuvuosista lähtien ”noskelainen herrassosialisti, tuomari” kaiken lisäksi. Itse hän muisteli olleensa peräti emänoske.

Tämä noskelaisuuden punainen lanka, työväenliikkeen sisäinen syytös luokkapetoksesta, valtion edun asettamisesta työväen historiallisen tehtävän edelle, oli näin kulkenut itsenäisyyden alkuaajoista sotavuosien kautta kylmään sotaan asti. Erik Hobsbawm näki siinä 1973 yleisemmän tendenssin, jonka mukaan ”marxilaisilla liikkeillä ja valtioilla on ollut taipumus muodostua nationalistisiksi, eli kansallisiksi paitsi muodoltaan, myös olemukseltaan.” Työväenliike ja valtio toisin sanoen jotenkin väistämättä johtaisivat samaan lopputulokseen, itseensä sulkeutuvaan nationalismiin. Palmgrenin tarkoittama edistyksellinen liike siitä eteenpäin jäisi siis toteutumatta.

Moite noskelaisuudesta perustui alkuaan siihen, että Tanner punakapinan jälkeen ryhtyi sulattamaan *patria*a ja kansakuntaa yhteiseksi isänmaaksi. Se johti pitkään sisäpoliittiseen taisteluun bolševismia, kommunismia ja vasemmistososialisteja vastaan. Sitä kautta syntyi sovittamaton ristiriita Kremlin vallanpitäjien kanssa. Terijoen nukkehallitus ja kesän 1940 levottomuudet lopulta vakuuttivat Tannerin, että Stalin aikoi tuhota Suomen itsenäisyyden Baltian maiden tapaan. Siinä asetelmassa sovittelupolitiikalle ei ollut sijaa.

Tässä taistelussa työväenliikkeen hallinnasta ulko- ja sisäpolitiikka sulautuivat yhteen, vihollisesta erottumisen etulinja kulki milloin missäkin. Ja samalla oli torjuttava poliittinen paine ja fasismien uhka oikealta. Tanner nojautui poliittiseen keskustaan ohjatakseen työväenliikkeen kansallisen yhtenäisvaltion suojiin. Autonomian ajan suomettarelaiten tavoin uudistuspolitiikan avulla tasoiteltiin luokka- ja säätyeroja sekä soviteltiin taloudellisia ja sosiaalisia ristiriitoja. Sosiaalisesti vastuunalainen suomalaisuus yhdisti, mutta aitosuomalaiset dogmaatit olivat, kuten Tanner puoluekokouksessa 1933 vitsaili, harvinaisia eläimiä sosialidemokraattisessa puolueessa.

Satuin itse muutamien muiden ASYLäisten joukossa paikalle, kun tämä Tannerin valtiomiestyö päättyi helatorstaina 1963. Osallistuimme silloin puoluekokouksen yhteydessä järjestettyyn kansanvallan juhlaan Tampereella. Juhlapaikkana oli tuossa lähistöllä sijaitseva Pyykin kenttä. Sinne marssittaessa ukkonen jylisi ja vettä tuli kaatamalla. Se oli tannerilaisen patriotismin jäähyväisiin sopiva lavastus.

Oltiin aallon pohjassa. Tannerin toista kertaa johtama puolue oli lyöty hajalle ja tungettu poliittiseen paitsioon. Oma näkemystä oli urhoollisesti puolustettu, mutta keväällä 1963 oli myönnettävä, että se oli tässä. Tanner väistyi jo ikänsäkin vuoksi ja kurssia tarkistettiin Rafael Paasion johdolla pari piirua vasemmalle. Siitä haarukasta, niin toivottiin, löytyisi sopu Kekkosen kanssa ja jonkinlainen asiallinen keskusteluyhteys Kremltiin.

Mutta helatorstaina 1963 kansanvallan juhla oli myös tannerilaisen kansallisuuspolitiikan manifesti, sillä se oli järjestetty kolmekymmentä vuotta aikaisemmin 1933 punaisen ja valkoisen suomalaisuuden välillä sattuneen lippujupakan muistoksi. Sosiaalidemokraatit pitivät silloinkin Tampereella puoluekokoustaan ja suojeluskuntalaisilla oli samaan aikaan Tampereen valtauksen 15 -vuotisjuhla meneillään. Kun kaupunginhallitus kielsi suojeluskuntalippujen käytön julkisissa tiloissa, suojeluskuntalaiset kävivät vetämässä

sosialidemokraattien puolueliput Hämeenkadun saloista. Jonkinlaista käsirysyäkin paikalla ilmeni. Tanner varoitti lyhyessä puheessaan aitosuomalaisen intoilun vaaroista. On ollut aikoja, jolloin suomalaisia sorrettiin, hän muistutti. Nyt kun meillä on valtaa, käyttäkäämme sitä oikeudenmukaisesti.

Lippujupakan jälkeen kiellettiin punalippujen käyttäminen ulkotiloissa.

Vakaumuksen voimalla

Ulkoisen sovinnon hetki tuli talvisodan jälkeen keväällä 1940, kun ylipäällikkö Mannerheim määräsi, ettei puolustusvoimain lippujuhlaa enää järjestettäisi valkoisen armeijan toukokuussa 1918 Helsingissä pitämän voitonparaatin vuosipäivänä. Sen sijasta toukokuussa vietettäisiin kaatuneiden muistopäivää vuosien 1918 ja 1939-1940 sodissa vakaumuksensa puolesta kaatuneiden kunniaksi.

Se oli iso ele, kun tunnustettiin metsähautoihin, hiekkakuoppiin, kaatopaikkojen kupeille ja muihin teloituspaikkoihin kuopatuille punakaartilaisille periaatteellinen oikeus puolustaa vakaumustaan, vaikka ase kädessä. Kevään 1918 punakapina asettui näin kahden vuosikymmenen kuluttua sisällissodaksi. Se on vähitellen syrjäyttänyt aikaisemmin käytössä olleen käsitteen kansalaissota. Kansalaisten väliseen sotaan liittyi ajatus kahdesta keskenään kilpailevasta kansallisuudesta. Tai oikeastaan kolmesta, sillä kielikiistaa käytiin yhtä lailla kansalaisena olemisen ehdoista.

Kollektiivinen muisti on silti pitkä. Kun oma Konsta-vaarini lähti tammikuussa 1918 Kymintehtaalta lutunansa kärjessä luokkasotaan, kummankin osapuolen leipäkorteissa oli leima ”tehtaalainen”. Suomalaisuus jäi sen tosiasian varjoon. Konsta tuskin tiesi, mitä sisällissota tarkoittaa, mutta siitä hän oli vakuuttunut, että luokkasodassa vain toinen osapuoli voi olla oikeassa.

Monille suomalaisille se on yhä vapaussota Venäjää ja kotimaisia punaryssiä vastaan. Maaseudulla se kärjistyi maata omistavien ja omistamattomien väliseksi konfliktiksi, kuten Väinö Linna meille opetti. Muistamme myös, miten järjestysvallan hajoamisen ja agitaation vuoksi leipämellakat riistäytyivät paikoin väkivaltaiseksi svobodaksi.

Sisällissota tarkoittaa, ettei kysymyksessä ole syysuhteiltaan selväpiirteinen ilmiö vaan ennakoimaton ja hallitsematon tapahtumain kulku, kataklysmien onnettomuus, josta ei ketään yksittäistä henkilöä voitu asettaa vastuuseen. Siihen kukin voi lähteä vakaumuksensa kannustamana mukaan tai jäädä kotiin. Luulisin, että Tanner ajatteli asiasta jotenkin näin.

Pienen valtion selviytymisopit

Kesällä 1939 Tanner luonnehti itseään *realiteettien mieheksi*, mitä Paasikivi piti perinteisenä suomettarelaisena hyveenä. Poliitikassa harvoin voi valita joko – tai; enimmäkseen oli harkittava, missä määrin ja milloin jokin hyväksi katsottava seikka pitäisi toteuttaa.

Tannerin ulkopoliittinen johtoajatus sotien välisenä aikana oli, miten Suomi voisi omin voimin selviytyä Venäjän kaltaisen suurvallan naapuruudesta. Kansallisen puolustuskyvyn

vahvistamiseksi hänen oli voitettava puolueensa perinteinen puolustusnihilistinen asenne. Sanottiin, ettei työmiehen porvarillista valtiota kannattanut puolustaa. Valkoisen Suomen järjestysvalta, suojeluskunnat, oli hajotettava ja armeijan varustelumenojen lisäykset estettävä. Ja vanhan järjestyksen palauttamista Venäjälle mielivästä Mannerheimista oli tietysti päästävä eroon.

Puolue-elimet eivät mitenkään riemumielin tervehtineet ajatusta, että asevarainen turvallisuus ylipäänsä olisi oikeutettua ja tarpeellista. Yleisen mielipiteen, moraalisen vastarinnan ja Kansainliiton ylläpitämä kollektiivisen turvallisuuden oli määrä suojata hyökkäyksiltä ja estää uusi suursota. Vielä kesällä 1939 Tanner itsekin yritti vakuuttautua, että voiman käyttö olisi kansakunnan äärimmäinen keino, johon kukaan järjissään oleva ei enää turvautuisi.

Jo Kivimäen hallituksen aikana 30-luvun puolivälissä Tanner kuitenkin ryhtyi tukemaan Mannerheimin viivyttävää puolustuspolitiikkaa ja sen edellyttämää selustayhteyttä Ruotsiin ja sieltä edelleen länteen. Suojeluskuntien hajottamisen sijasta niitä integroitiin sodanaikaiseen kenttäarmeijaan ja talvisodan jälkeen järjestäytynyt työväki sai luvan liittyä niihin. Kansallisen yhteenkuuluvuuden lujittamiseksi Tanner vakuutti, ettei työväki enää tuntenut katkeruutta Mannerheimia kohtaan. Kun sota sitten puhkesi, puolueella oli oma yhteysupseerinsa Mannerheimin päämajassa Mikkelissä ja asevelijärjestö oli kansallisen maanpuolustusjärjestelmän osa.

Tämä Tannerin historiallinen kompromissi kansallisen puolustuspolitiikan toteuttamiseksi loi sittemmin kestäväksi osoittautuneen poliittisen perustan, josta käsin Kekkonen aikana aloitettiin parlamentaarinen puolustuspolitiikan valmistelu.

Syksyllä 1939 kansallinen puolustus joutui koetteille. Viivyttävän puolustuksen tarkoitus oli sitoa hyökkääjä omin voimin kunnes ulkopuolinen apu lännestä ehtisi paikalle. Mannerheim ja hänen kenraalinsa sanoivat, että yksin jäädessään Suomi väistämättä häviäisi sodan. Näillä eväillä Paasikiven ja Tannerin oli Moskovan neuvotteluissa otettava sodan ja itsenäisyyden menettämisen riski.

Pitkä taistelu työväenjärjestöjen hallinnasta kärjistyi Stalinin yritykseen syrjäyttää Suomen laillinen hallitus Terijoen nukkehallituksen avulla. Maaliskuussa 1940 Tanner talvisodan ulkoministerinä joutui myöntämään, että puolustuspolitiikka oli perustunut virheelliseen olettamukseen. Riittävää apua ei ollut tarjolla.

Sota-Tanner ja Koiviston linja

Talvisotaan päättyi Tannerin itsenäisyyden alusta lähtien harjoittama sovitteleva ulkopolitiikka. Venäjän vallankumoussotiin nähden hän vaati samanlaista itsekästä puolueettomuutta kuin Snellman Puolan kapinan aikana 1863. Oman kansakunnan asemaa ei ollut lupa vaarantaa puuttamalla suurvaltojen välisiin erimielisyyksiin, luottamalla kaukana olevien liittolaisten apuun tai osoittamalla väärin ymmärrettyä solidaarisuutta. Saman pidättyvän linjan mukaisesti sosialidemokraatit torjuivat 1922 yritykset liittää Suomi Venäjän reunavaltioiden yhteiseen rintamaan.

Idänsuhteissa Tanner halusi välttää ideologista vastakkain asettelua ja naapurin sisäisiin asioihin puuttamista, oli kysymys sitten tsaristisesta järjestelmästä, venäläisestä

nationalismista tai bolševismista. Oletettiin, että Venäjä vastavuoroisesti kunnioittaisi Suomen sisäistä koskemattomuutta. Eivätkä omat tai vieraat joukot saaneet Suomen alueelta käsin tunkeutua Venäjälle. Tarton rauhanneuvotteluissa Paasikivi ja Tanner varoittivat, ettei Venäjältä kannattanut sen heikkouden hetkellä vaatia sellaista, mikä suurvallan jälleen vahvistuessa johtaisi uuteen konfliktiin.

Hyökkäämättömyyssopimuksesta 1926 käydyissä neuvotteluissa Tanner luopui ehdottomasta puolueettomuudesta, sillä hän katsoi, että se voisi haitata Kansainliiton mahdollisia pakotteita hyökkäyksen torjumiseksi. Kun kollektiivinen turvallisuus menetti uskottavuutensa 30 -luvun alkuvuosina, Tanner ryhtyi yhdessä Mannerheimin ja Paasikiven kanssa etsimään Ruotsista ulkoista tukipistettä viivyttävälle puolustuspolitiikalle.

Molotov-Ribbentrop -sopimuksen jälkeen kesällä 1939 viimeinen toivo asetettiin sen varaan, että neuvostohallituksen kanssa saataisiin aikaan neuvotteluratkaisu. Mannerheim evästi Moskovaan lähtevää Paasikiveä ottamaan huomioon Venäjän legitiimit puolustukselliset intressit Suomenlahdella.

Moskovassa Tanner ja Paasikivi noudattivat marsalkan neuvoa yrittäen selvittää, mitä ne Stalinin puolustukselliset tarpeet olivat. Puolustusyhteistyön venäläisten kanssa Tanner torjui jo Jartsevin neuvottelujen aikana 1938. Cajanderin hallitus piti kuitenkin samalla tavoin tiukasti valtiollisen alueen koskemattomuudesta kuin presidentti Ståhlberg Tarton rauhassa. Kun asia ratkaistiin ase-in, venäläiset ottivat, mitä olivat vaatineet, ja järjestivät sen lisäksi itselleen hyvät hyökkäysasemat Pietari Suuren rajalle Kannaksella.

Jatkosodan jälkeen Mannerheim jatkoi siitä, mihin marraskuussa 1939 jäätin: Tyydyttämällä Venäjän legitiimit turvallisuustarpeet yritettäisiin varmistaa, että Suomi voisi hävitystä sodasta huolimatta pitää yllä itsenäistä puolustuskykyä. Mannerheimin johdolla kehitetyt provosoimattoman puolustuksen periaatteet kirjattiin oma-aloitteisesti yya-sopimukseen.

Tällaiseen patasuomettarelaiseen myöntövyvyyteen Tanner ei enää suostunut.

Mannerheimin lokakuussa 1939 ideomat Venäjän legitiimit intressit olivat idänsuhteiden perustana, kunnes Mauno Koivisto kylmän sodan päättyessä irtautui avunantöjärjestelyistä. Koiviston itään päin sovittileva ja maltillisesti länteen nojautuva ulkopolitiikka ei sinänsä olennaisesti poikennut Tannerin sotien väliselle ajalle ominaisesta suomettarelaisesta linjasta. Kummankin tarkoitus oli pitää yllä vakautta Suomen lähiympäristössä.

Jatkosodan loppupeleissä Tannerille jäi Musta Pekka käteen politiikasta, jota hän Mannerheimin triumviraatin jäsenenä toteutti sotavuosina. Moraalisesti ja poliittisesti hän sai kannettavakseen vastuun elokuussa 1940 omaksutun toisen saksalaissuuntauksen seurauksista. Kysymys ei ollut vain hyvitysodasta, talvisodassa koetun vääryyden oikaisemisesta. Venäjän uhka yritettiin poistaa voimakeinoin osallistumalla saksalaisten johtaman liittokunnan hyökkäykseen, jonka tarkoituksena oli koko neuvostöjärjestelmän tuhoaminen ja historiallisen Venäjän hajottaminen. Kaikki voimat ja valtakunnan itsenäisyys pantiin peliin luottaen Saksan sotilaalliseen ylivoimaan.

Tanner tiesi, miten sosialidemokraatteja kohdeltiin Hitlerin Saksassa, joten hän ryhtyi kesäkuun 1941 uhkapeliin ilmeisesti siinä uskossa, ettei Saksa koko sotaa voittaisi, mutta ehtisi ehkä kuitenkin nujertaa sitä ennen Neuvosto-Venäjän.

Paasikiven ja Mannerheimin syksystä 1944 lähtien toteuttama vanhasuomalainen yhteistoimintapolitiikka oli Tannerin mielestä sotien jälkiselvittelyihin liittyvä ylimenokauden ilmiö, minkä jälkeen palattaisiin normaaliin parlamentaariseen kansanvaltaan. Ulkopoliittisesti Tanner omaksui Ståhlbergia muistuttavan perustuslaillisen asenteen: Suomen tulisi suojata tiukasti alueellisesta koskemattomuuttaan ja sisäistä itsenäisyyttään sekä pitää kiinni oikeudestaan harjoittaa eduskunnan enemmistön luottamusta nauttivaa ulkopoliittikkaa.

Paasikiven linjan jatkajien mielestä tannerilainen oppositio yliarvioi suurpoliittisen suojakauden merkityksen 50-luvun puolivälissä. Olojen vakaantumisesta huolimatta Suomi oli edelleen poliittisesti eristetty ja kiinteässä yhteydessä Venäjään. Hyvien idänsuhteiden turvin se voisi laajentaa poliittista liikkumatilaansa idän ja lännen välissä.

Tällaiseen historialliseen kompromissiin Tanner ei enää taipunut toimiessaan 1957-1963 toisen kerran puoluejohtajana.

Ympyrä kuitenkin sulkeutui 20 vuotta myöhemmin.

Ensimmäisen presidenttikautensa alussa Mauno Koivisto vakuutti puolustavansa Paasikiven ja Kekkonen ulkopoliittista perintöä, mutta käytännössä hän jatkoi Tannerin aloittamaa suomettarelaista sovittelupoliittikkaa uusissa oloissa. Ja kun hetki koitti, sotien yhteen kuromasta kansallisesta yhtenäisvaltiosta käsin kurottauduttiin Koiviston johdolla kohti Tannerin ja Paasikiven nuoruusvuosien utopiaa, paneurooppalaista *patria*a. Niissä oloissa Tannerin ja Paasikiven syksyn 1939 kriisissä omaksumilla pienvaltion selviytymisopeilla ei enää ollut käyttöä. Ajateltiin, että voimme lopultakin määrätä itse kohtalostamme ja valita paikkamme kansainvälisessä yhteisössä.

On Eurooppa mihin mennä

Tätä Tannerin ja Paasikiven nuoruusvuosien kaunista järjestystä tässä nyt jälleen koetellaan. Heidän kohdallaan idylli särkyi kahdesti, mutta neuvostovaltion hajoamisen jälkeen meillä oletettiin, että kolmas kerta toden sanoo. Venäjän oletettiin suistuneen pysyvästi heikkouden tilaan eikä siitä siis enää tarvitsisi välittää. Suomi voisi lopulta hakea lännestä sellaisen kestävä turvallisuuksiin tukipisteen, ettei Pietarin tietä enää tarvitsisi kulkea. Otettiin jopa sitäkin pitempi askel, jotta yhdessä liittolaisten kanssa Venäjä voitaisiin pitää heikkona ja kenties rohkaista tai jopa painostaa sitä demokraattisen oikeusvaltion tielle.

Tällainen liberaali kansainvälinen järjestys on nyt osoittautunut toiveajatteluksi. Siitä huolimatta Stalinin maksiimi ei enää määritä Suomen geopoliittista asemaa.

Mukautuvan Venäjän sijasta itärajan takana on jälleen kansainvälistä asemaansa restauroiva suurvalta. Mistään syksyn 1939 kaltaisesta ahdingosta ei silti ole kysymys. Suomen poliittinen liikkumatila on suurempi kuin koskaan itsenäisyyden aikana. Jännityksen kiristymisestä ja perustavista näkemyseroista huolimatta idänsuhteissa on säilytetty asiallinen keskusteluyhteys. Pulmana pikemminkin on se, miten kunnialla selviydytään läntisten

liittosuhteiden asettamista velvoitteista ja varmistetaan, etteivät niihin liittyvät oikeudet jää katteettomien välipuheiden varaan.

Venäjältä erottuminen tai kulttuurivelka Ruotsille eivät näissä oloissa rajaa enää eurooppalaisen fennomanian tarkoittamaa suomalaisuutta siinä määrin kuin tannerilaisen patriotismin päivinä, sillä silloin ei itse asiassa ollut Eurooppaa, mihin olisi voitu mennä. Se oli fasismin, bolševismin ja kyynisen suurvaltopolitiikan puristuksissa. Viimeinen toivo rakentui sen varaan, että Pohjola jäisi syrjään raadollisesta suurvaltopolitiikasta ja muodostaisi ehkä jonkinlaisen voittajille lojaalien pikkuvaltioiden saarekkeen, missä suomalaiset ja ruotsalaiset voisivat hoitaa kaalipeltojaan ja possujaan. Nyt tarjolla oleva, hämmentävän monenkirjava ja avoin Eurooppa muistuttaa loppujen lopuksi juuri sitä pienille kansakunnille otollisempaa maailmaa, mistä 1800 -luvun jälkipuolen eurooppalaiset fennomaanit haaveilivat.

Näissä oloissa Tanneria ja Paasikiveä yhdistäneestä edistysmielisestä patriotismista voisi hyvinkin löytyä kiinnekohtia sellaiseen aatteen paloon, missä vanha liike kansallisesta kansainväliseen jatkuu, missä *patria* ja kansakuntaa ei ole enää pakko sulattaa yhteen, missä meidän eurooppalaisuutemme ei ole vain tahdon ilmaus, arvovalinta, vaan luonteva seuraus siitä, mitä kohti suomalaisuusliike ja työväenliike ovat yhdessä pyrkineet.

Copyright Osmo Apunen 2017